

Vergeten twaalfde-eeuwse sculpturen uit het abdijcomplex Rolduc

De Romaanse abdijkerk van Rolduc wordt gekenmerkt door een klaverbladvormige crypte met beeldhouwde zuilen en kapitelen, een eveneens klaverbladvormig koor uit de negentiende eeuw, een transept, een schip met pseudo-transepten en een opmerkelijke westelijke torenpartij. De bouwgeschiedenis is complex, maar dankzij de in de twaalfde eeuw geschreven kronieken van de abdij, de *Annales Rodenses*, bestaat er - anders dan bij de meeste kerken - een welhaast contemporain verslag over het bouwverloop, waardoor verschillende onderdelen van het gebouw toch zeer goed te dateren zijn. Geen wonder dat de kerk en haar bouwgeschiedenis dikwijls zijn beschreven en dat de abdijkerk met alle daar aanwezige sculptuur als uitgangspunt werd genomen voor de bestudering van de architectuur en beeldhouwkunst in de Maasvallei.¹ Echter, bij alle aandacht die het kerkgebouw ten deel viel, bleven andere aspecten van het abdijcomplex onderbelicht. Weinig aandacht kregen de Romaanse basementen en kapitelen die in de negentiende eeuw tijdens de afbraak van de noordvleugel van het ten noorden van de abdijkerk gesitueerde kloosterpand werden gevonden. Aan deze sculpturen wijdden auteurs in het beste geval niet meer dan enkele regels.² Vermoed wordt dat deze vrij omvangrijke verzameling sculptuur ooit deel uitmaakte van een Romaans kloosterpand te Rolduc.

Over dit kloosterpand en de omliggende abdijgebouwen hebben de *Annales Rodenses* weinig te vertellen. Een kloosterpand wordt niet eens genoemd, al komen er wel bepaalde abdijgebouwen ter sprake. Uit deze vermeldingen kan worden afgeleid dat het verbeteren van de woonomgeving van de kanunniken en hun gasten in de twaalfde eeuw een continue zorg was. De vroegste kloostergebouwen in Rolduc waren van hout en werden in 1123 door vuur verwoest. Daaropvolgend zullen nieuwe kloostergebouwen zijn opgetrokken. De vroegste berichten in de *Annales* betreffen de bouw in 1136 van een stenen dormitorium. Volgens de *Annales* bouwde abt Borno in dat jaar "de huidige stenen slaapzaal, slechts met leem gemetseld omdat hij geen kalk had. Het hout had hij met veel moeite bijeen gebracht. Tot dan toe immers sliep het convent in een houten gebouw dat van elders hierheen was gebracht; men sliep er sinds de uitslaande brand de hele plek verteerd heeft, waarbij ook de zeer mooie houten kloostergebouwen zijn vernield".³ Na de bouw van het dormitorium volgde in 1139 de bouw van "een zeer mooi houten huis om er de gasten in onder te brengen en al wie nog meer

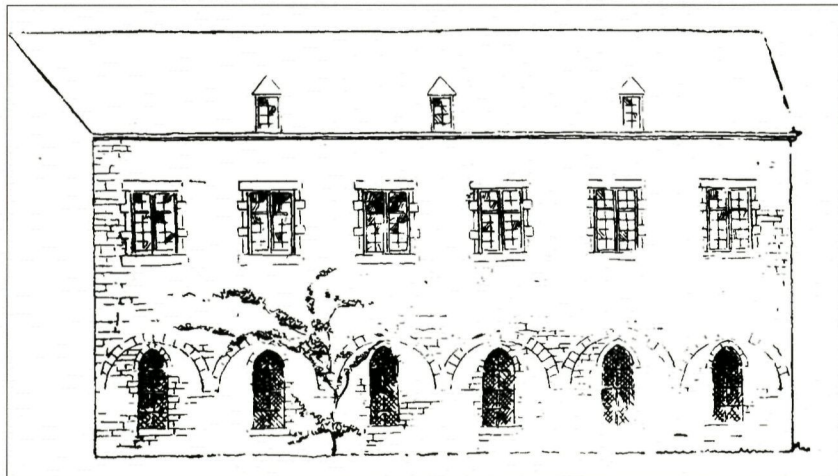
naar het klooster kwam, omdat het hier altijd de gewoonte was arm en rijk gastvrij te onthalen. Vijf jaar later echter - in het jaar van de menswording des heren 1144 - is dit huis uit zichzelf in brand geraakt, omdat het gebouw onttrokken was aan de bescherming die God zo duidelijk aan deze plek bood".⁴ Verder vermelden de *Annales* dat kerk en kloostergebouwen in 1153 met dakpannen werden gedekt. In 1194 kwam een stenen hospitaal-kapel tot stand, die door Isfried, bisschop van Ratzeburg werd gewijd.⁵ In deze tijd was de 'verstening' van het kloostercomplex dus nog in volle gang. Opvallend is dat de *Annales* geen enkele melding maken van een stenen kloosterpand, alhoewel de bewaard gebleven basementen en kapitelen duidelijk maken dat een dergelijk bouwwerk wel degelijk werd gebouwd en bovendien een zekere allure moet hebben uitgestraald en daarom kostbaar zal zijn geweest.

Na de bloeiperiode van de twaalfde en dertiende eeuw volgde in de late Middeleeuwen een tijd van verval. Waren er in 1262 nog 44 kanunniken, rond 1400 waren dat er niet meer dan 10 of 12. Desastreus was het begin van de zestiende eeuw, toen branden, oorlogen en plunderingen het abdij-complex teisterden.⁶ Met de discipline binnen het klooster was het in die tijd bijzonder slecht gesteld, aldus Nikolaus Heyendal (abt van 1712-1733), die een vervolg op de *Annales* schreef, de *Continuatio Annalium Rodensium*. Pas onder abt Leonardus Dammerscheidt (1522-1557) zou de situatie ten positieve zijn veranderd. Bij zijn aantreden als abt trof Dammerscheidt "de kloostertucht geheel en al vervallen en de overgebleven gebouwen van het Huis bouwvallig, zoodat hij in waarheid aan den paus kon berichten, dat in het oog van allen de Abdij een verlaten en vervallen klooster was".⁷ Er was dus werk aan de winkel. Dammerscheidt stelde niet alleen orde op zaken binnen het klooster, tevens nam hij de restauratie van de bebouwing op zich. Heyendal schrijft dan ook: "*Leonardus Dammerscheidt, cum ... aedificasset a fundamentis totum fere monasterium, unde adhuc extant veteres muri dormitorii utriusque, ac domus capitularis, exstruxisset chorum ecclesie,...*". Kortom, Dammerscheidt herbouwde het gehele klooster vanaf de fundamenteën, waarbij slaapzaal, kapittel en koor zijn speciale aandacht hadden.⁸ De rust was helaas van korte duur. In 1568, 1574, 1578 en 1580 werd de abdij wederom door brand getroffen en ook plunderingen bleven niet uit. Een en ander was het directe gevolg van de strubbelingen die gepaard gingen met de Nederlandse vrijheidstrijd.⁹ Nieuwe verbouwingen waren daarom noodzakelijk. In 1676, ten tijde van abt Petrus Melchior van der Steghe (1667-1682), werden de zuidelijke en westelijke vleugel in barokke vormen nieuw opgetrokken en verrezen een nieuw gastenkwartier (1671) en abtswoning (1676). Onder Van der Steghe's opvolger Johannes Bock (1683-1712) kreeg de noordelijke vleugel in 1690 een oostelijke verlenging. Tezelfdertijd werd er gezorgd voor een nieuwe refter, slaapzaal, vestiarius, keuken en moestuin. In de jaren 1751-1754 kwam de oostelijke

vleugel tot stand, die de rechthoek sloot. De architect was de Akense architect Josef Moretti.¹⁰ Van de middeleeuwse kloostergebouwen was inmiddels weinig over.

Een ongunstige uitwerking op het klooster had de Franse Revolutie. De kloosterlingen werden in 1796 verdreven, waarop in 1797 alle bezittingen publiekelijk onder de hamer kwamen. Hoewel de kloosterlingen ze weer opkochten, werd de 'status quo' toch niet hersteld omdat de Franse overheersing langer duurde dan verwacht en het de kanunniken verboden was in de abdij te wonen. De abt stierf en nieuwe kanunniken dienden zich niet aan. In 1817 viel daarom het besluit de gebouwen aan het bestuur van het bisdom Luik aan te bieden onder voorwaarde dat er in Rolduc een priesteropleiding gevestigd zou worden. Dit laatste zou pas in 1831 zijn beslag krijgen. Het Luikse seminarie bleef bestaan tot 1843, in welk jaar het naar St. Truiden werd verplaatst. Toen pas werd het seminarie gesticht dat Rolduc zo'n bekendheid zou geven. De priesteropleiding was een dusdanig succes dat er in de jaren 1870 tevens een HBS opleiding aan werd gekoppeld. Bijgevolg groeide het aantal leerlingen gestaag, hetgeen uitbreiding van de bebouwing tot gevolg had. In 1876 werd de noordvleugel van het kloosterpand vernieuwd en verbreed. Het door abt Dammerscheidt gebouwde kapittelhuis werd daartoe afgebroken. Tijdens al deze werkzaamheden en het uitgraven van de funderingen kwamen de kapitelen en basementen van het Romeinse kloosterpand tevoorschijn.¹¹ Corten beeldt in het boek *Rolduc in Woord en Beeld* een pentekening af van de vleugel van Dammerscheidt waarop duidelijk een reeks dichtgezette rondbogen te zien is (afb. 1).¹² Deze bogen moeten vrij oud zijn geweest, want in de dichtzettingen prijken spitsbogige gotische vensters. Vermoedelijk vormden de dichtgezette ronde bogen de twaalfde-eeuwse kloosterpand arcade.

1. De Dammerscheidt-vleugel van het kloosterpand te Rolduc, zoals afgebeeld door R. Corten in het boek 'Rolduc in Woord en Beeld', (Utrecht 1902), p. 116.

De in 1876 gevonden fragmenten werden overgebracht naar de zogenoemde 'Teekenkamer', een bouwwerk dat aan de zuidzijde van het zuidtransept was gelegen. Ze bleven daar tot het einde van de negentiende eeuw, toen ten tijde van de restauratie, die onder leiding stond van P.J.H. Cuypers, het plan werd opgevat een aantal van de kapitelen te hergebruiken aan de zuidzijde van de nieuw te construeren zuidelijke vleugel van het kloosterpand. Deze nieuwe zuidvleugel laat een afwisseling zien van dubbele en driedubbele arcades, waarbij de arcadebogen door dubbele zuilen worden ondersteund, een idee dat ontleend zou zijn aan het kloosterpand te Brauweiler.¹³ Indertijd was men er bijzonder mee verguld. In 1902 schrijft Corten: "Aan den zuidkant waren de wonderschone kapitelen en bazementen aangebracht, die eens, in de 12de eeuw, de kruisgang der oude abdij versierden. Bij het uitgraven van fundamenteën in 1876 te voorschijn gekomen, waren zij als kostbare overblijfsels van dien tijd met eerbied bewaard gebleven. In den zelve trant werd de noordzijde door eene lange rij van sierlijke twee- en drielichten met gekoppelde zuiltjes en boogsteenen arcaden voltooid. Aan het oostelijk uiteinde geven twee breede Romaansche poorten toegang tot den noordelijken en zuidelijken pandgang van het huis. Eene heerlijke verbinding, die het geheele binnenhuis tot onschatbare versiering dient."

Gezien de diversiteit van de twaalfde-eeuwse bouwfragmenten, is deze negentiende-eeuwse reconstructie zeker niet correct. Er zijn namelijk enkele, dubbele, vierdelige en zesdelige kapitelen.

STIJL VAN DE KAPITELEN

In de spaarzame literatuur die betrekking heeft op de kloosterpand sculptuur wordt deze rond 1194 gedateerd, het jaar waarin de gasthuiskapel werd gewijd.¹⁴ Alleen Corten wijkt hierin af, daar hij het kloosterpand in de tijd van abt Erpo (1141-1178?) dateert.¹⁵ Het is echter zinloos de sculptuur te willen dateren aan de hand van toevallig overgeleverde bouwdata. Dit blijkt bijvoorbeeld uit de voortgang van de bouw van het kloosterpand van de abdij van St. Truiden, waarover in de twaalfde-eeuwse kroniek van de abdij uitvoerig wordt bericht. Met onderbrekingen zetten de opeenvolgende abten van St. Truiden zich van 1107 tot 1172 in voor de voltooiing van pandgangen en omliggende bebouwing, steeds weer volgens gewijzigde plannen.¹⁶ Kortom, de bouwdatum van de gasthuiskapel zegt op zich niets over de datering van de Rolducse pandgangen.

Dit gezegd hebbende, lijkt de stijl van de Rolducse sculpturen een datering in het laatste kwart van de twaalfde eeuw niet in de weg te staan. De decoratie van sommige kapitelen wordt enerzijds gekenmerkt door lobbige of dikke bladeren die diep zijn ondersneden en die in reeksen boven elkaar zijn geplaatst en anderzijds door zeer platte gestileerde driedelige stengels met omgevouwen bladeren en palmetten. Dit platte bladtype blad lijkt een afgeleide te zijn van hetgeen er rond het midden van de twaalfde eeuw tot

stand kwam in het schip van de kerk van Rolduc en in en om de kerken van Sint-Servaas en Onze-Lieve-Vrouwe te Maastricht, ensembles uit de jaren veertig en vijftig van de twaalfde eeuw. Is de lijnvoering in Maastricht speels en het bladwerk daarom levendig, in Rolduc is de lijnvoering tamelijk gestileerd, zoals de hierna volgende bespreking van de sculptuurfragmenten in de catalogus zal laten zien. Duidelijk is dat de Rolducse sculpturen minder levendig zijn dan die van hun collega's uit de jaren veertig en vijftig.¹⁷ Meer overeenkomst is er met de tamelijk lineaire en gestileerde bladkapitelen in de eerste en tweede verdieping van het Landgrafenhaus van het Wartburg kasteel bij Eisenach (Thüringen, Duitsland), waar de lobbige bladvariant eveneens te vinden is. Hier waren in de jaren 1160 en later¹⁸ verschillende beeldhouwers aan het werk waarvan er enkele onmiskenbaar in het Maasland werkzaam waren geweest. De Wartburg sculpturen zijn gladder van stijl, schematischer van opzet en vertegenwoordigen duidelijk een latere fase in de beeldhouwkunst dan de producten van het 'Maastrichtse' atelier.¹⁹ Echter, in vergelijking met de Wartburg zijn de Rolducse sculpturen nog gestileerder en vermoedelijk van nog iets later datum.

Een ander ensemble dat parallellen oplevert met de Rolducse kloosterpand kapitelen, zeker voor wat betreft de platte bladeren, bevindt zich, evenals de Wartburg, op enige afstand van Rolduc. Het gaat hier om kapitelen van het voormalige Romaanse kloosterpand van de St. Jakob in Regensburg (Beieren, Duitsland). Dit omvangrijke corpus bevindt zich niet langer in situ; de fragmenten zijn in de loop van de tijd verspreid geraakt. In de kerk van St Jakob zelf zijn verschillende van de kapitelen hergebruikt bij de bouw van nieuwe altaren en koorafscheidingen. Wat overbleef, is deels gebruikt bij de bouw van de neo-Romaanse façades van de kerken van St. Leonhard (1885-1895) en St. Erhard (1892) en leidt deels een zwervend bestaan door de kerk van St. Jakob.²⁰ De Regensburgse kapitelen vormen een stilistisch zeer diverse groep en lang niet alles vertoont enige gelijkenis met de kapitelen uit het Rolducse kloosterpand. Ze zijn dan ook niet van hetzelfde atelier, maar wel van een atelier dat nauwe relaties moet hebben gehad met beeldhouwers die in het Rijn- en Maasgebied werkzaam waren. In een recente studie van M. Stocker worden de sculpturen uit het kloosterpand van de St. Jakob op grond van overeenkomsten met Rijn- en Maaslandse sculptuur in de jaren 1160-1170 gedateerd; eventueel met een uitloop in de jaren 1180.²¹

DE ROLDUCSE KLOOSTERPANDSCULPTUUR

Tegenwoordig zijn de bouwfragmenten van het Rolducse kloosterpand over drie locaties verspreid. De eerste en meest omvangrijke groep omvat de kapitelen en basementen die zijn hergebruikt aan de zuidzijde van de zuidelijke kloostervleugel, die tussen 1895 en 1897 geheel nieuw werd gebouwd. In verband met hun herplaatsing in het kloosterpand werden de kapitelen

78

KUNSTWERKPLAATSEN VAN

CUYPERS & C

BEELDHOUWERKEN · SCHILDERWERKEN
KERKMEUBELN · EN · SIERADEN ·

ROERMOND 14 Augustus 1896

*Rekening van het Seminarie
t. Rolduc*

ARTE
FAVENTE
NIL · DESPERANDUM

1 Kapiteel gerestaureerd	0.40 x 0.40 x 0.25	- 2 Kapiteelen nieuw	0.52 x 0.30 x 0.28
1 " "	0.60 x 0.45 x 0.22	- 3 " "	0.28 x 0.28 x 0.22
1 " "	0.60 x 0.25 x 0.22	- 1 " "	0.60 x 0.30 x 0.22
1 " nieuw met steen	0.60 x 0.45 x 0.22	- 23 " nieuw	0.49 x 0.25 x 0.22
2 Basementen	0.45 x 0.28 x 0.20	3 Basementen	0.28 x 0.28 x 0.20
1 " "	0.28 x 0.28 x 0.20	1 " "	0.45 x 0.28 x 0.20
1 " "	0.60 x 0.45 x 0.20	1 " "	0.40 x 0.40 x 0.22

fls 815=

1 Kapiteel 0.46 x 0.27 x 0.22	- 1 St. 0.27 x 0.27 x 0.22	
1 " 0.27 x 0.27 x 0.22	- 0	" 30.85
1547 werken van A. Lucker	à 25 f.	" 386.75
Transportkosten		<u>fls 1232.60</u>

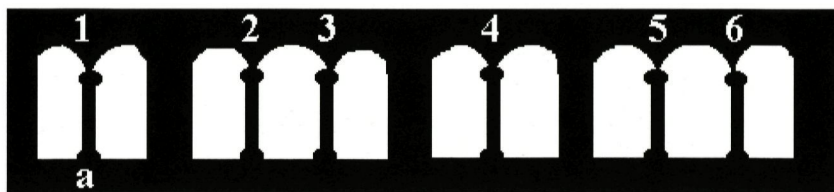
2. Rekening van architect P.J.H. Cuypers d.d. 14 augustus 1896 betreffende kosten voor het maken en restaureren van kapitelen en basementen.

en basementen door het Cuypers atelier ofwel door nieuw vervangen ofwel gerestaureerd. Dat laatste gebeurde op weinig zachtzinnige wijze. Slechte stukken werden uitgezaagd en daarvoor in de plaats kwamen nieuwe inzetstukken in een andere kleur steen. De factuur van deze kapiteelrestauraties, gedateerd 14 Augustus 1896, bleef bewaard (afb. 2).²² De kosten van de gehele campagne staan weer vermeld in een rekening aan architect Keuller die in 1897 werd geaccordeerd. Deze rekening is interessant omdat hij inzicht geeft in de 'reconstructie' van het Romaanse kloosterpand. Zo wordt duidelijk dat geen van de colonnetten of pijlers Romaans is.²³ Immers, onder de noemer 'Maassteen' maakt de rekening melding van de levering van 46 zuilen à 10 frs. per stuk, welke gebruikt zouden worden voor de noordzijde van de zuidelijke kloostervleugel, samen met de 23 basementen en 23 kapitelen die in dezelfde rekening worden genoemd. Behalve die 46 zuilen werden er ook nog acht zuilen à 10 frs. aangeschaft, alsmede een zuil van 20 frs. en een zuil van 30 frs. Al met al zijn er tien dragers in het zuidelijke deel van de zuidelijke kloostergang. Acht daarvan zijn gewone colonnetten, en deze zullen dus wel geïdentificeerd kunnen worden als de acht zuilen van 10 frs. elk. De drager van kapiteel K4 (zie de nummering in de catalogus) heeft een gecompliceerd zesdelig ontwerp en zou best 30 frs. hebben kunnen kosten. De laatste zuil à 20 frs. zal dan de vierdelige drager van kapiteel K1 kunnen zijn. In dezelfde rekening staan vermeld '4 tranches pour chapit.' à 8 frs. elk, alsmede 'chapiteaux brutes' à 75 frs. Deze posten hebben waarschijnlijk betrekking op de inzetstukken en nieuw te maken kapitelen en basementen.

Blijkbaar werden er meer kapitelen gerestaureerd dan uiteindelijk nodig was.²⁴ Een en ander hangt waarschijnlijk samen met de planwijziging die op de rekening uit 1897 vermeld staat: "travail en plus pour changement de plan". Onderaan de rekening wordt over deze planwijziging uitgeleid: "In den N corridor muur in het vak aan de zijde der speelplaats was eerste besteld een driedeelig venster even als de anderen. Dit is naderhand veranderd in een deur. De aanwezige steen is toen zooveel mogelijk gebruikt doch moest verkapt worden". De gerestaureerde maar niet gebruikte kapitelen bevinden zich tegenwoordig in de foyer rondom de trap die naar de zogenaamde Boerenkelder leidt.

Twee fragmenten van basementen en een groot zesdelig kapiteel kwamen in het Maastrichtse Bonnefantenmuseum terecht. Alle drie de fragmenten stonden model voor een nieuw kapiteel of basement in de zuidelijke kloostervleugel te Rolduc. De herkomst van deze sculpturen is gezekeerd, aangezien Cuypers in 1892 een artikel publiceerde over de geschiedenis van de abdijkerk te Rolduc waarin hij zes pentekeningen opnam. Twee daarvan illustreren Rolducse fragmenten die nu in Maastricht zijn.²⁵

3. Schema met nummering van de kapitelen en basementen in het kloosterpand.

Hoe kwamen deze drie stukken terecht in de collectie van het Maastrichtse Bonnefantenmuseum?²⁶

Een schrijven van de architecten W. Sprenger en L. Keuller d.d. 11 september 1895, dat gericht is aan de 'provisor', werpt mogelijk enig licht op deze kwestie. In deze brief geven de twee architecten namelijk te kennen enige kapitelen en basementen te willen hergebruiken in de nieuw te construeren zuidelijke kloostervleugel. Sommige van de stenen moesten hiertoe eerst worden gerestaureerd, liefst in de werkplaats van de Onze-Lieve-Vrouwe te Maastricht.²⁷ Waarschijnlijk zijn de stukken daarop inderdaad voor restauratie naar Maastricht gebracht. Na restauratie kwamen de opgelapte exemplaren terug naar Rolduc; de exemplaren die volledig vervangen waren bleven achter. Het duurde niet lang of de herkomst van deze stukken raakte in vergetelheid. De basement fragmenten bleven in het lapidarium van de Onze-Lieve-Vrouwe tot het moment dat deze collectie naar het Bonnefantenmuseum werd overgebracht. Het grote kapiteel echter werd eertijds abusievelijk voor een sculptuur uit St.-Odiliënberg gehouden en was daarom samen met de andere stukken van hier naar het Rijksmuseum in Amsterdam gebracht. Pas in 1954 kwam het terug naar Maastricht, als onderdeel van de collectie bouwfragmenten uit St.-Odiliënberg.

CATALOGUS VAN DE ROMAANSE SCULPTUUR VAN HET KLOOSTERPAND TE ROLDUC

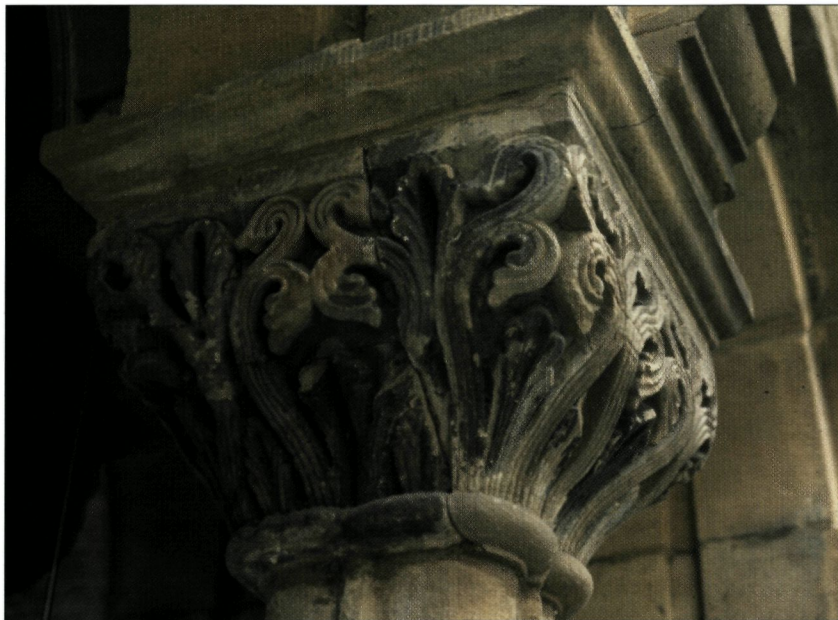
Hieronder volgt een catalogus van de kapitelen en basementen van het Rolducse kloosterpand. Als eerste worden de sculpturen besproken die zijn hergebruikt in de zuidelijke vleugel van het Rolducse kloosterpand. Dan volgen de kapitelen en basementen in de ontvangstruimte bij de Boerenkelder te Rolduc. De sculpturen in het Bonnefantenmuseum in Maastricht worden niet apart besproken doch slechts in samenhang met de kopieën in het kloosterpand.

De kapitelen en basementen in het kloosterpand

K 1

Kapiteel 1 is vierzijdig met een vierdelige onderkant (afb. 4). Het kapiteel wordt gedragen door een zuil met een klaverbladvormige doorsnede. Tussen de rondingen bevindt zich een verticale richel met een driehoekige doorsnede. De pijlerkern is als het ware diagonaal geplaatst

4. Op deze foto van de westzijde van K1 is duidelijk te zien dat het rechterdeel van het kapiteel vernieuwd is. Ook is er centraal aan bovenzijde een nieuw stuk steen ingezet.

en treedt tussen de zuilen door naar buiten. Een parallel voor dit detail - wel iets zwaarder van uitvoering - was te vinden in het tussen 1813 en 1820 afgebroken kloosterpand van de Keulse St. Gereonkerk, zoals te zien is op de aanzichten en details die tussen 1833/1844 werden gepubliceerd in Sulpiz Boisserée's *Denkmale der Baukunst vom 7ten zum 13ten Jahrhundert am Nieder-Rhein*.²⁹ B. Kaelble dateert de sculpturen uit het kloosterpand van St Gereon in de jaren zeventig van de twaalfde eeuw.³⁰

De afmetingen van het kapiteel bedragen 40 x 40 x 28 cm. De halsring is 3,5 cm hoog, evenals de abacus. De decoratie bestaat uit een standaardpatroon dat aan elke zijde twee maal wordt herhaald. Dit patroon kan als volgt worden omschreven. Een kleine rechtopstaande palmet, met centraal een verticale groef, wordt geflankeerd door lange sierlijke en geribbelde bladeren die aan de bovenzijde omkrullen en waaruit kleinere bladeren ontspruiten die eveneens omkrullen, zij het in tegengestelde richting. Tussen de bovenste bladeren in is een kleine palmet. Ook bevindt zich aan de onderzijde van het kapiteel, tussen de patronen in, steeds een kleine palmet.

De decoratie wordt weliswaar gekenmerkt door een elegante langgerektheid, maar is tegelijkertijd zeer vlak van uitvoering en komt nauwelijks los van de achtergrond, waardoor een en ander een tamelijk steriele indruk maakt. Die steriliteit kan samenhangen met de hardhandige negentiende-eeuwse restauratie van het kapiteel. Tegenwoordig is alleen de noordzijde min of meer origineel. Van de oostzijde is het linkse kwart vernieuwd. De zuidzijde is geheel nieuw. Van de westzijde is het rechtse kwart vernieuwd en boven het midden is een nieuw stukje ingezet. De rest lijkt te zijn bijgeschuurd.

5. Kapiteel in de kapel op de eerste verdieping van het Landgrafenhaus van de Wartburg bij Eisenach.

6. Kapiteel op de eerste verdieping van het Landgrafenhaus van de Wartburg bij Eisenach.

7. Regensburg, hergebruikt kapiteel van het kloosterpand. De knik in het kapiteel zelf en de platte generfde bladeren doen sterk denken aan kapiteel K1 van het Rolducse kloosterpand.

Parallellen voor dit kapiteel met zijn langgerekte en elegant vormgegeven bladeren zijn te vinden in de loggia en de kapel op de eerste verdieping van het Landgrafenhaus van de Wartburg bij Eisenach (afb. 5 en 6). De bladeren die qua vlakheid het dichtst in de buurt komen zijn te vinden in de kerk van St. Jakob in Regensburg (afb. 7). In dit geval is ook de kapiteelvorm eender; het bovenste deel is recht en het onderste deel knikt op de helft van het beeldvlak naar binnen.

B 1

Dit vierdelige basement is grotendeels met cement aangevuld (afb. 8). De schachtringen zijn apart gemaakt en staan dus los van zuil en basement. Verder lijkt het noordoostelijke deel in de negentiende eeuw te zijn vernieuwd.

Het basement is aan de bovenzijde versierd met vier uitbollende delen met een 'kraag'. De bollingen vormen gezamenlijk een klaverblad en waar ze op elkaar aansluiten is steeds een opstaande richel met een driehoekige

8. Basement B1
vanaf de oostzijde.
De noordoostelijke
hoek is vernieuwd.

9. Westzijde van
K2. De rechterkant
van het kapiteel is
op weinig subtiel
wijze vernieuwd.

10. Kapiteel van
het Romaanse
kloosterpand
van St. Jakob
in Regensburg,
hergebruikt in de
koorafscheiding
van het koor van
de kerk.

doorsnede. Op de hoeken komt er vanuit de kraag een breed geribbeld blad naar beneden dat aan de onderzijde bedekt wordt door een ornament. Het basement meet 40 x 40 x 22 cm.

K 2

Dit dubbelkapiteel is 46 x 27 x 23 cm groot en is versierd met twee rijen palmetten waarvan de stelen onderaan ombuigen en uitgroeien tot lange stengels die steeds naar elkaar neigen zodat ze als het ware harten vormen die met de punten omhoog staan (afb. 9). De stelen van de reeks palmetten daarboven lopen uit in omkrullende bladeren die met de stelen van de onderste palmetten zijn vervlochten. De halsring is 4 cm hoog, de abacus 4,5 cm. Ook dit kapiteel maakt een nogal steriele indruk, maar weer moet worden benadrukt dat het zwaar is gerestaureerd. Het zuidelijke kwart is geheel vernieuwd. De rest lijkt te zijn geschuurd. De halsring vertoont verscheidene inzetstukken.

Een gelijksoortige versiering als op kapiteel 2 is terug te vinden op een van de kapitelen die in de koorafscheidingen van de St.-Jakobskerk in Regensburg werden hergebruikt (afb. 10).

B 2

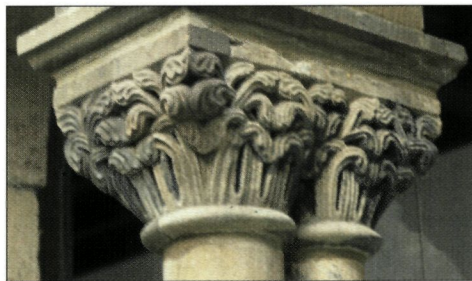
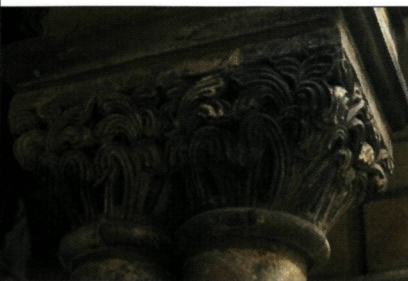
Het bijbehorende basement is 45 x 27 x 18 cm (afb. 11). Aan de bovenzijde zijn grote stukken nieuw ingezet. Het enige ornament vertoont zich op de hoeken waar, vanuit de kraag, brede tongen bladwerk naar buiten komen. Naast iedere tong zijn in de ronding twee kleine ringetjes geplaatst waaruit bladeren tevoorschijn komen die uitgroeien tot een vijfdelige palmet die op het eerder genoemde tongvormige blad ligt. Op de vijfdelige palmet ligt weer een kleine driedelige palmet.

11. De oostzijde van basement B2. Aan de bovenzijde zijn links en rechts grote stukken nieuw ingezet.

K 3

De decoratie van dit dubbelkapiteel bestaat uit drie rijen rechtstandige bladeren met lange stengels en omgekrulde uiteinden (afb. 12, 13 en 14). De afmetingen van het kapiteel zijn 45 x 27 x 23 cm. De halsring is 4 cm hoog, de abacus 3 cm. Evenals bij de andere kapitelen zijn er verschillende inzetstukken te ontwaren, vooral aan de grotendeels vernieuwde zuidzijde.

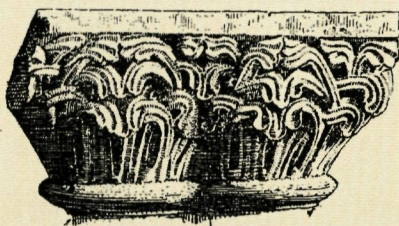

12. De westzijde van K3. De rechterhoek van het kapiteel is geheel nieuw.

13. De zuidzijde van K3. De linkerkant is geheel nieuw, van de rechterkant is de bovenzijde nieuw ingezet.

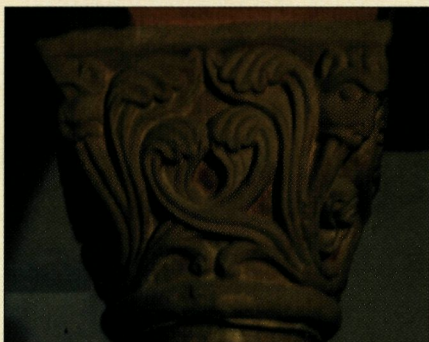
14. K3 vanuit het zuidoosten. Op deze foto is het inzetstuk linksboven duidelijk herkenbaar.

15. Uit een tekening die P.J.H. Cuypers in 1892 maakte van K3 valt op te maken dat de zuidzijde van het kapiteel in die tijd grotendeels was verdwenen.

De pentekening van Cuypers laat zien dat de decoratie van de zuidzijde van het kapiteel in 1892 inderdaad vrijwel verdwenen was (afb. 15). Iets minder zwaar zijn de restauraties aan de west- en oostzijden. Ook in dit geval lijkt het erop dat de originele delen van het kapiteel zijn bijgeschuurd.

16. Kapiteel op de tweede verdieping van het Landgrafenhaus van de Wartburg bij Eisenach.

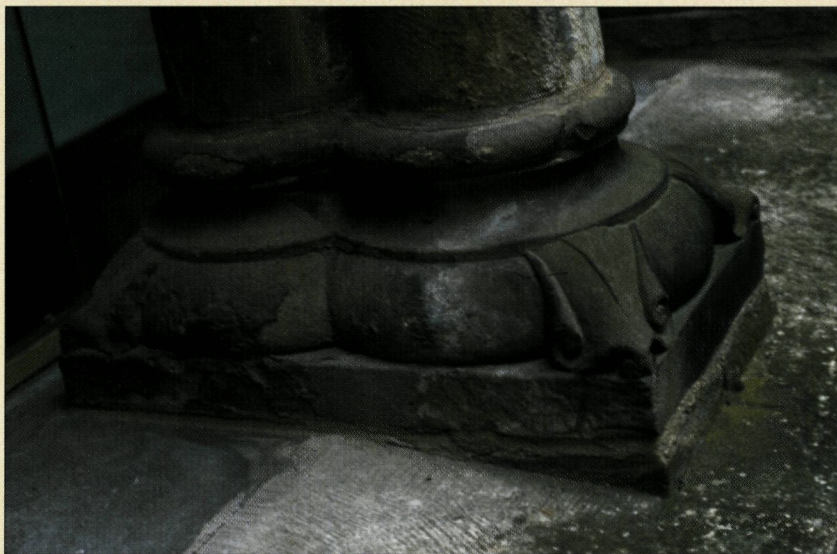

Het kapiteel vertoont enige gelijkenis met kapitelen in de loggia van de tweede verdieping van het Landgrafenhaus op de Wartburg bij Eisenach (afb. 16).

B 3

Het basement meet 45 x 27 x 18 cm en dateert van de negentiende-eeuwse restauratie (afb. 17). De noordoostelijke hoek is met cement gerepareerd. Het basement werd gemaakt naar een origineel fragment dat zich in het Bonnefantenmuseum in Maastricht (nr. 3026-711) bevindt (afb. 18 en 19).³¹ Dit kalkstenen fragment is 18 cm hoog en zou een breedte van rond de 27/28 cm hebben gehad. De diameter van de zuil was 16 cm.

17. Basement B3 in de zuidelijke kloostergang te Rolduc. Het basement werd nieuw vervaardigd tijdens de negentiende-eeuwse restauraties naar het voorbeeld van een bewaard-gebleven fragment.

18. Basement fragment in de collectie van het Maastrichtse Bonnefantenmuseum. Dit fragment stond model voor B3 in het Rolducse kloosterpand.

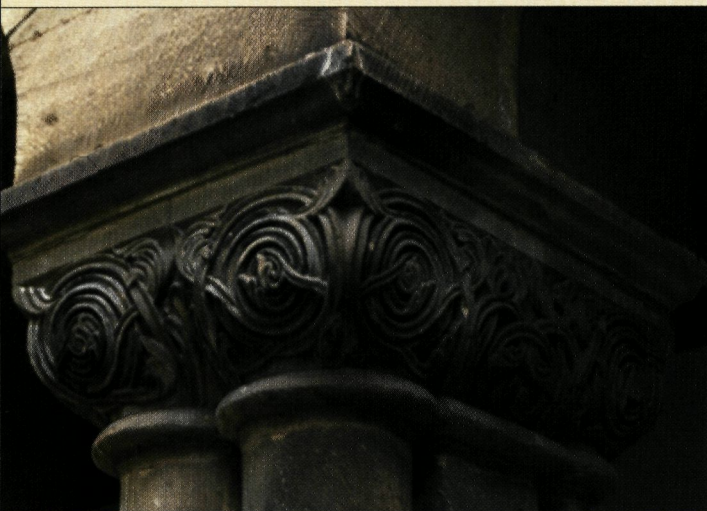

19. Hetzelfde fragment, gefotografeerd vanaf de andere zijde.

K 4

Dit zesdelige kapiteel is een negentiende-eeuwse kopie van een origineel dat zich thans in het Maastrichtse Bonnefantenmuseum bevindt (afb. 20 en 21).³² De afmetingen van het nieuwe exemplaar zijn 60,5 x 45 x 23 cm. De abacus is 2,5 cm hoog, de halsring 4 cm. De afmetingen van het oorspronkelijke exemplaar wijken af. Het oorspronkelijke kapiteel is 22,7 cm hoog, 60 cm lang en circa 40 cm breed. De abacus is rond de 3/3,5 cm hoog.

De bladspiraalen die het kapiteel versieren hebben in de late twaalfde eeuw vele parallellen, zowel in de Maasvallei als in het Keulse. De vroegste spiralen zijn hier te vinden op enkele kapitelen die afkomstig zijn van de abdij van St. Truiden (België). Sterker is de gelijkenis met een kapiteel uit het kloosterpand van de St. Gereon in Keulen, een kapiteel uit de westbouw van de St. Andreas aldaar en een kapiteel bij de toegang van het Maastrichtse Bergportaal. Deze vergelijkingen wijzen op een datering in de jaren 1180-1190 voor de Rolducse exemplaren.

21. Dit grote zesdelige kapiteel in de collectie van het Bonnefantenmuseum te Maastricht stond model voor K4 in het Rolducse kloosterpand.

20. Dit grote zesdelige kapiteel, K4, is een negentiende-eeuwse kopie van een zwaar beschadigd kapiteel dat zich in de collectie van het Bonnefantenmuseum te Maastricht bevindt.

22. Foto van de zuidwestzijde van B4.

23. Luik, origineel basement uit de westbouw van de St Bartholomeuskerk.

24. Foto van de oostzijde van K5.

Dit dubbelkapiteel bestaat uit twee afzonderlijke vierdelige kapitelen.

25. Het zuidelijke kapiteel van K5 getekend door Cuypers in 1892.

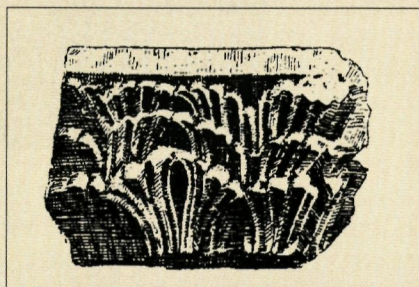
Van de beschadigingen aan de zijkanen links en rechts, die duidelijk door Cuypers zijn weergegeven, is tegenwoordig weinig meer te zien.

B 4

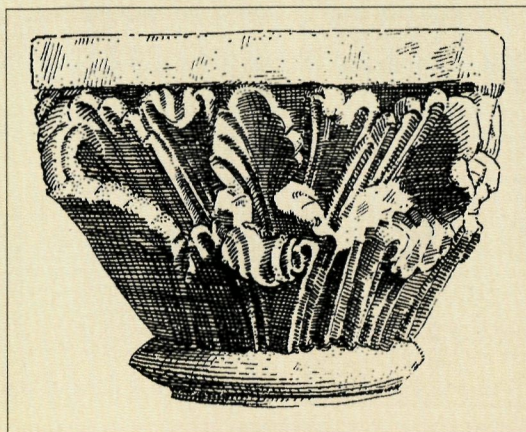
Het bijbehorende zesdelige basement, dat 60,5 x 45 x 19 cm meet, is zwaar gerestaureerd (afb. 22). Een groot rechthoekig deel aan de zuidoostelijke hoek is nieuw ingezet, terwijl er aan de westzijde veel met cement is gewerkt. Ook de noordzijde lijkt deels nieuw. De hoeksporen bestaan uit een tong die naar de hoek toe verbreedt. Vanuit de hoek komt een blad tevoorschijn dat zich in twee elkaar kruisende palmetten splitst welke over het brede blad heen zijn gelegd. Hoewel de gelijkenis beslist niet exact is, biedt een zwaar gehavend basement uit de westbouw van de Luikse St.-Bartholomeuskerk een goede parallel (afb. 23).³³ Hier bevinden zich op de hoeken twee elkaar kruisende palmetten, die uit verticale sneden tevoorschijn komen. Recent dendrochronologisch onderzoek heeft uitgezeten dat de westbouw te Luik in 1187-1188 werd overkapit.³⁴

K 5

Dit dubbelkapiteel bestaat uit twee afzonderlijke vierzijdige kapitelen, die met elkaar gemeen hebben dat de decoratie van de achtergrond lijkt los te komen (afb. 24). Het zuidelijke kapiteel meet 28 x 27 cm. De hoogte is 23 cm. Het kapiteel is versierd met drie rijen palmetten en lijkt min of meer origineel. Alleen de halsring en het onderste gedeelte zijn duidelijk negentiende-eeuws. Echter, de Cuypers tekening geeft aan dat de hoeken van het

26. Het noordelijk kapiteel van K5 getekend door Cuypers in 1892. Ook in dit geval zijn de weergegeven beschadigingen op het kapiteel zelf moeilijk terug te vinden.

27. Afbeelding XII-5 in het boek van Alphons Diepen. Het toont een kapiteel en basement uit Rolduc voordat deze werden hergebruikt in de bouw van het zuidelijke kloosterpand.

kapiteel in 1892 behoorlijk zwaar beschadigd waren (afb. 25). De hoekbladeren moeten dus zijn bijgewerkt. Mogelijk leken ze oorspronkelijk meer op die van het kapiteel dat er nu naast is geplaatst.

Hoewel de gelijkenis zeker niet volledig is, vertoont dit kapiteel opmerkelijke parallellen met een kapiteel in de westbouw van de St.-Bartholomeuskerk in Luik. Dit kapiteel is kleiner en heeft daarom maar twee rijen bladeren.

Het noordelijke kapiteel (27 x 26,5; h. 21 cm) is versierd met twee rijen van rechtop staande bladeren met omgekrulde uiteinden die alterneren met palmetten. De topjes van de hoekbladeren zijn verbonden met de topjes van de bladeren eronder en gezamenlijk lijken ze een soort handvaten te vormen. Het kapiteel lijkt grotendeels origineel te zijn, al vertoont de halsring sporen van restauratie. Een tekening van het kapiteel door Cuypers en een foto in het boek van A.H. Diepen laten zien dat het kapiteel toch redelijk beschadigd was, hetgeen impliceert dat het moet zijn bijgewerkt of gedeeltelijk door nieuw is vervangen (afb. 26 en 27).

28. Basement B5. Het zuidelijk deel (links op de foto) is nieuw en werd vervaardigd naar een fragment dat zich thans in de collectie van het Maastrichtse Bonnefantenmuseum bevindt. Het noordelijk deel (rechts op de foto) is origineel.

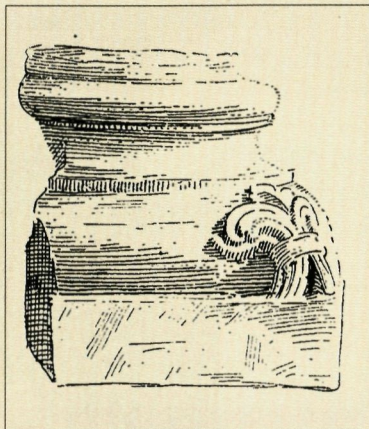
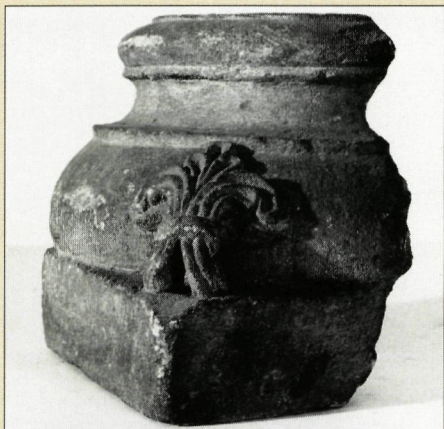

B 5

Evenals het kapiteel zelf bestaat het basement uit twee losse, samengevoegde basementen (afb. 28). Het noordelijke basement (27 x 27, h. ca. 19 cm) is origineel en wordt versierd met dubbele palmettongen op de hoeken. Het zuidelijke basement

is nieuw (27,5 x 27,5 cm, h. ca. 20 cm) en werd vervaardigd naar een origineel fragment in het Maastrichtse Bonnefantenmuseum (afb. 29).³⁵ Dit fragment (nr. 3026-64, voorheen 964 c) is van zandsteen en is 19 cm hoog. De hoogte van de plint is 6 cm. De oorsprong uit Rolduc wordt bevestigd door de tekening die Cuypers in 1892 maakte (afb. 30).

29. Fragment van een basement in het Bonnefantenmuseum te Maas-tricht.

30. Fragment van een basement uit Rolduc, getekend door Cuypers in 1892.

31. Eisenach, Landgrafenhaus, Wartburg. Basement in de Sängersaal.

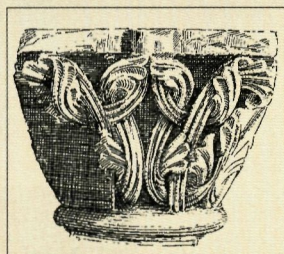
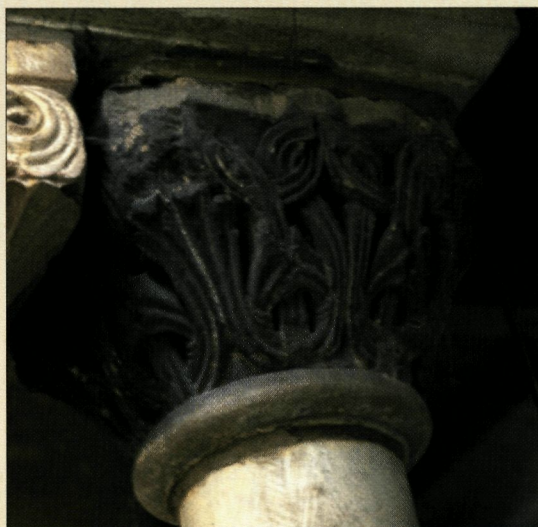

Opmerkelijk is de fraai vormgegeven hoekspoor die bestaat uit twee samen-gebonden takjes die op de hoek van het basement ontspringen en uitgroeien tot een driedelige palmet. Een parallel hiervoor is moeilijk te vinden, maar iets vergelijkbaars is te zien op een basement in de Sängersaal van de Wart-burg bij Eisenach (afb. 31). Hier is het blad aangebracht tegen een grote tong die uit de kraag onder de halsring te voorschijn komt.

32. Het noordelijk kapiteel van K6 vanuit het oosten.

33. Het zuidelijk van K6 is geheel nieuw.

34. Tekening door Cuypers van het noordelijk deel van K6 voor plaatsing in het kloosterpand.

K 6

Kapiteel 6 bestaat, evenals kapiteel 5, uit een samenstel van twee losse kapitelen (afb. 32 en 33). Het zuidelijke kapiteel is nieuw (27 x 27, h. 23 cm); een origineel is niet voorhanden. Ook werd het niet door Cuypers getekend. Maar al is het kapiteel nieuw, toch lijkt de decoratie vrij authentiek. Weer is er enige verwantschap te bespeuren met beeldhouwwerk uit de westbouw van de St. Bartholomeuskerk in Luik.

Het noordelijke kapiteel (27 x 27 cm, h. ca. 20 cm) is, op de vernieuwde halsring en inzetstukken na, oud. Deze herstellingen zijn op het kapiteel zelf moeilijk waar te nemen, maar dat het origineel beschadigd was, is goed te zien op de tekening die Cuypers in 1892 publiceerde (afb. 34). Dit noordelijke kapiteel is overigens het enige van de hele serie waarvan de abacus in het midden voorzien is van een klein rechthoekig blokje. Het kapiteel is op de hoeken versierd met palmetten die worden omlijst door drieledige bladstengels. De onderste stengels van de palmet lopen uit en buigen midden op het centrale vlak omhoog en vormen daar palmetten, die onder het centrale blokje van de abacus omkrullen. Vanuit het blokje komen twee bladeren naar beneden, die de palmetstengels kruisen.

B 6

Het basement bestaat uit twee samengevoegde enkelvoudige exemplaren (afb. 35). Het zuidelijk basement (27 x 27 cm, h. ca. 20 cm) heeft hoge hoeksporen met centraal een bandje met parels. De noordoostelijke hoekspoor is van cement; de zuidelijke hoek van het basement is nieuw. Ook het noordelijke basement (27 x 27 cm, h. 21 cm) is zwaar aangepakt tijdens restauraties. Het zuidelijke deel is restauratiewerk en ook in de zuidoostelijke hoek is een nieuw stuk ingezet. Wat de decoratie betreft,

op de hoeken zijn net onder de kraag horizontale klieven waaruit een vijfdelige palmet naar buiten komt. Hoe het basement er voor de restauratie uitzag is te zien op de foto die bij Diepen staat afgedrukt en die is afgebeeld onder catalogus nummer K5.

35. Basement B6.
Bij het zuidelijk
deel (links op de
foto) is de hoek-
spoor vernieuwd.
Bij het noordelijk
deel is een deel van
de linker hoekspoor
vernieuwd en is de
gehele rechterzijde
negentiende-eeuws.

De stenencollectie in de ontvangstruimte rondom de Boerenkelder te Rolduc

De geschiedenis van de losse sculptuurfragmenten in Rolduc is enigszins obscuur. Een aantal van de stukken die nu bij entree tot de Boerenkelder staan opgesteld werd waarschijnlijk in 1876 gevonden, samen met de stukken die tijdens de campagne van 1895-1897 werden hergebruikt. Evenals deze stukken werden ze gerestaureerd, maar niet hergebruikt. Deze gerestaureerde, maar niet geplaatste stukken bieden de aanschouwer een interessante kijk in Cuypers' restauratie werkwijze.

Maar niet alle stukken werden in 1876 ontdekt. Volgens Everts kwamen een dubbel kapiteel en twee dubbele basementen pas in 1925 aan het licht toen de bebouwing van het basse-cour werd afgebroken. Andere fragmenten werden in 1934 aangetroffen tijdens de restauratie van de westbouw van het kerkgebouw.³⁶ Genoemde vondsten verdwenen al vrij snel en golden in 1948 nog als vermist, evenals dat het geval was met de niet hergebruikte sculpturen die in 1876 waren gevonden.³⁷ Wanneer de stukken teruggevonden zijn, is niet bekend, maar in 1962 lagen alles bij elkaar op de tweede verdieping van de westbouw van de kerk opgeslagen.³⁸

Tegenwoordig telt het Rolducs 'lapidarium' tien Romaanse sculptuurfragmenten, waarvan er vermoedelijk zeven van het kloosterpand afkomstig zijn.³⁹ Het gaat hier om een zesdelig kapiteel (Rolduc L 1), een driedelig kapiteel (Rolduc L 2), drie dubbele basementen (Rolduc L 3, 4 en 5), een dubbel muurbasement (Rolduc L 6) en een dubbel muurkapiteel (Rolduc L 7). Kapiteel 2 werd in 1892 door Cuypers getekend.

L 1

Dit zwaar gerestaureerde en aangevulde zesdelige kapiteel werd centraal door een pijler ondersteund en op de hoeken door zuiltjes met een doorsnede van 16 cm (afb. 36). De afmetingen van het kapiteel bedragen 61 x 45 x 22 cm. De abacus is 2,5 cm hoog, de halsring 4 cm. Het centrale deel is onder de abacus 21 cm breed tegen 17,5 cm net boven de halsring.

36. Zijkant van kapiteel L1. Dit is een groot zesdelig kapiteel dat tijdens de negentiende-eeuwse restauratie grotendeels werd vernieuwd. Alleen het stuk links op de foto is origineel twaalfde-eeuws.

37. Kapiteel van het voormalige kloosterpand van St Jakob in Regensburg.

Het kapiteel bestaat uit drie afzonderlijke delen die aan de onder- en bovenzijde door middel van verbindingsstukken aan elkaar zijn vastgezet. De twee grotere delen zijn van zandsteen; het derde deel (aan de linkerzijde) is van een lichter gekleurde steen en is minder vlak van uitvoering. Dit stuk is het enige originele deel van het kapiteel. Het nieuwe werk oogt in vergelijking met het originele werk steriel.

38. Kapiteel L2 had blijkbaar een zwaar beschadigde rechterkant. Voor deze zijde werd in 1896 een nieuw aanzetstuk vervaardigd, maar dat werd nooit vastgezet. Waarschijnlijk viel de beslissing het kapiteel niet bij de wederopbouw van het kloosterpand te hergebruiken nog voor het kapiteel goed en wel was gerestaureerd.

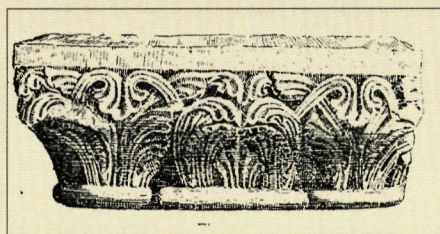
Het kapiteel doet denken aan een exemplaar dat zich in de kapel bevindt van het Wartburgkasteel te Eisenach, ook al zijn de motieven hier heel anders. De parallel zit hem vooral in de manier waarop het vlak is gevuld, in de lijnvoering van de strengen bladwerk en de diepte van snijwerk. Ook een kapiteel uit de St. Jakob in Regensburg doet qua snijwerk en lijnvoering denken aan het Rolducse exemplaar (afb. 37). De manier waarop de motieven langs verticale lijn verbonden zijn en in horizontale richting een reeks vormen is eveneens vergelijkbaar.

L 2

In de tegenwoordige staat is kapiteel L 2 moeilijk te beoordelen, omdat het tegen de muur is geplaatst (afb. 38). Het kapiteel is driedelig, met ronde zijstukken die passen op colonnetten met een doorsnede van 16 cm en een rechthoekig middendeel. Het is echter goed mogelijk dat we hier van doen

39. Tekening van kapiteel L2 door Cuypers, 1892. Te zien is dat de rechterkant van het kapiteel zwaar is beschadigd.

hebben met de helft van een oorspronkelijk zesdelig exemplaar. De rechterkant van het kapiteel is afgezaagd en in het Cuypers atelier is in 1896 een vervangingsstuk gefabriceerd, dat waarschijnlijk nooit werd vastgezet (afb. 39). Het stuk is nu los en staat het bovenop het kapiteel. Op de bovenkant van zowel het kapiteel als het nieuwe zijstukje zijn sleuven gemaakt die dienden om de twee stukken met elkaar te verbinden.

De voorzijde van het kapiteel is 48,5 cm breed, het zijstukje is 11,5 cm. De oorspronkelijke breedte bedroeg dus ongeveer 60 cm. Het kapiteel is 23 cm hoog. De halsring en abacus zijn allebei 3 cm hoog.

Centraal op het rechthoekige middendeel bevindt zich juist boven de halsring een vijfdelige palmet met links en rechts daarvan twee nogal zwaar uitgevoerde bladeren die naar binnen knikken. Opvallend is de decoratie van de binnenste nerf van deze bladeren met een soort ribbel patroon. De ruimte boven deze bladgroep en onder de abacus wordt gevuld met een palmet. Op de zijstukken wordt de hoofdmoot van de decoratie gevormd door twee bladeren die uit elkaar wijken. Boven het midden is weer een palmet die gevormd wordt door de omgekrulde toppen van driedelige stengels die van achter de bladeren tevoorschijn komen. Deze stengels worden gekruist door bladeren die van achter de centrale bladgroep uitwaaien. Op de

zijkant van het kapiteel is het centrale motief van het kapiteel gekopieerd.

Het type bladwerk dat te zien is op de twee ronde kapiteldelen komt voor op sommige kapitelen in de Wartburg. Een mooie parallel biedt een kapiteel op de eerste verdieping. Verder doen decoratie en vorm van dit kapiteel sterk denken aan een thans verdwenen kapiteel dat zich in Bonn-Bad Godesberg bevond en dat waarschijnlijk van het kloosterpand van de Keulse St. Gereon afkomstig was.⁴⁰ Het kapiteel is bekend van een in 1963 gemaakte foto. Het Duitse kapiteel is veel plastischer van uitvoering. In Regensburg bevindt zich in de façade van de St. Erhard een kapiteel dat op veel punten een zelfde soort uitstraling heeft (afb. 40).⁴¹

40. Regensburg
St Erhard, kapiteel
van het voormalige
kloosterpand van
St Jakob.

41. Basement L3

L 3

Aan de voorzijde is dit dubbel-basement met staartstuk 50 cm breed (afb. 41). De zijkanten zijn 31,5 cm diep en het staartstuk geeft een extra 8 à 9,5 cm. Het basement is 23 cm hoog; de zuildoorsnede was 16 cm. Op de

hoeken en tussen de twee kussens in is het stuk versierd met fijn vormgegeven, geribbelde bladwerksporen.

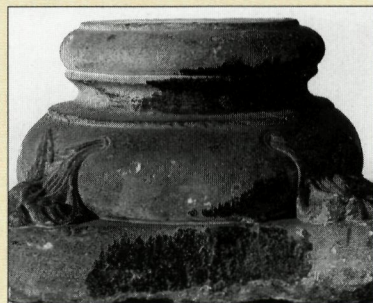
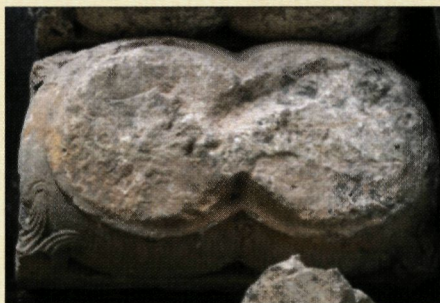
L 4

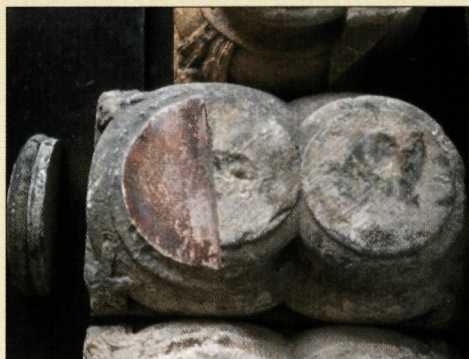
Een tweede, zwaar beschadigd basement is aan alle vier de zijden versierd en meet thans 45 x 27 x 13 cm (afb. 42). Het bovendeel is echter weggekap't zodat de oorspronkelijke hoogte niet meer exact te achterhalen is. Ook de plint ziet eruit alsof ermee geknoeid is. Boven elke hoek zijn op het kussen van het basement twee ringetjes aangebracht en deze brengen steeltjes voort die naar de hoek toe verbreden en uitgroeien tot volwaardige palmetten. Helaas is slechts één hoek goed bewaard gebleven.

Palmetten die samengesteld zijn uit twee stelen die uit ringetjes groeien zijn in de Maaslandse beeldhouwkunst vrij zeldzaam. Een overeenkomstig stuk is te vinden in de collectie van het Bonnefantenmuseum in Maastricht (afb. 43) waarvan de herkomst onbekend is.⁴² Dit zandstenen basement meet 28 x 28 cm en is 22 cm hoog. Het zuiltje had een iets grotere diameter dan bij de overige basementen, namelijk 17,5/18 cm. Het basement verkeert in goede staat, al ontbreekt er een hoek. Mogelijk is ook dit basement uit Rolduc afkomstig, maar zekerheid is hierover niet te geven, omdat het niet door Cuypers getekend werd en omdat een kopie in de zuidelijke vleugel van het kloosterpand ontbreekt.⁴³ Verder pleit de zuilmaat niet voor een herkomst uit Rolduc.

Een verdere parallel was mogelijk te vinden op één van de basementen uit de westbouw van de Luikse St.-Bartholomeuskerk, maar helaas is het desbetreffende kapiteel zo zwaar verweerd dat niet met zekerheid vastgesteld kan worden of de bladeren hier uit ringetjes voortkomen. Wel zijn de palmetstelen van het genoemde basement nauw verwant aan die op het Rolducse exemplaar. Het palmetmotief met uit ringetjes groeiende steeltjes komt verder voor bij basementen in het Bergportaal van de St.-Servaaskerk in Maastricht en in de toegang tot de kapittelzaal van de Onze-Lieve-Vrouwe in Maastricht. In beide gevallen doen de Maastrichtse voorbeelden geavanceerder aan dan in Rolduc; het Rolducse basement is meer Romaans dan gotisch; in Maastricht is dit precies andersom. In een geheel andere vormtaal komen palmetten met steeltjes voor op een basement in de crypte van Rolduc en op een basement in de noordelijke galerij van het schip van de Munsterkerk in Roermond. In Roermond ontbreken de ringetjes.

42. Basement L4
43. Basement in
het Bonnefan-
tenmuseum te
Maastricht dat
veel overeenkomst
vertoont met de
Rolducse base-
menten.

L 5

Een tweede dubbelbasement is eveneens zwaar verweerd (afb. 44). Het meet 45 x 27 x 19 cm en zou twee colonnetten hebben gedragen met een doorsnede van 16 cm. De linker helft van het bovenstuk van het basement is weg gezaagd en vervangen door een nieuw stuk in een andere steen met daarop het nummer 6. Evenals bij basement L 4 zijn de hoeksporen bedekt door bladwerk met steeltjes die voortgebracht worden door paren kleine ringetjes.

44. Basement L5

L 6

Het vierde dubbele basement was waarschijnlijk bedoeld om tegen een muur te worden geplaatst, ook al ontbreekt het staartstuk (afb. 45). Het basement is 45 x 30 x 19 cm en droeg colonnetten met een doorsnede van 16 cm. De linkerkant is sterk verweerd. De hoeksporen hebben de vorm van geribbelde tongen waarvan het puntje is omgeklapt.

45. Basement L6

L 7

Het laatste stuk in het 'lapidarium' betreft een dubbel muurkapiteel met een rechthoekig versierd achterstuk (afb. 46). De totale breedte is 60/61 cm; het voorste deel meet 52 cm. De diepte is 33 cm en de hoogte bedraagt 29 cm. Het kapiteel zou gesteund zijn door twee colonnetten met een doorsnede van 16 cm.

De decoratie van de voorzijde van het kapiteel komt overeen met dat op kapiteel K 1. We zien hier drie langgerekte palmetten met verticale groeven die omlijst worden door opstaande bladeren met parelversiering die aan de bovenzijde omklappen en met elkaar vergroeien. Terzijde van

46. Kapiteel L7

47. Twaalfde-
eeuws kapiteel in
het kloosterpand
te Tongeren.

deze bladeren groeien langgerekte stelen die aan de bovenzijde uitgroeien tot omgebogen bladeren. Op de hoeken is een gelijksoortig patroon aangebracht, maar de decoratie is hier dieper uitgesneden.

Het bladwerk van dit kapiteel vertoont enige gelijkenis met dat op een kapiteel uit het kloosterpand te Tongeren, dat op de hoeken neervliegende vogels laat zien (afb. 47).⁴⁴ Al is de overeenkomst wellicht niet direct zichtbaar, het centrale blad op de zijden van het Tongerse kapiteel is steeds goed vergelijkbaar met de bladeren op het Rolducse kapiteel. Vanuit een smalle basis verbreedt het blad naar boven toe en de top is omgekruld. Langs de rand is een parelrand aangebracht. Centraal over de nerf is een reeks gaatjes geboord, een motief dat geen parallel heeft in Rolduc. Links en rechts van het centrale blad prijken achter de vogels langs bladeren die een sierlijke zwiep maken en waarvan de uiteinden de bovenste hoeken van het kapiteel opvullen.

De parallel met Tongeren toont aan dat het bladmotief in Rolduc, in vergelijking, steriel is, dat de vormen meer schematisch en langgerekte zijn en daarmee behoort het Rolducse kapiteel duidelijk thuis in een iets latere tijd.

CONCLUSIE

De Rolducse kloosterpandkapitelen zijn versierd met gestileerd bladwerk; palmetten, stengels met omgebogen bladeren en bladspiraalvormen vormen het gehele repertoire. Het beeldhouwwerk op sommige kapitelen is bijzonder vlak gehouden en komt nauwelijks los van de achtergrond. De kapitelen zijn in principe aan alle vier de zijden hetzelfde en de gebruikte motieven hebben daarom een repeterend karakter. Interessanter zijn de basementen, waarvan de hoeksporen steeds heel divers zijn uitgewerkt. Op basis van de parallellen met de iets ouder ogende sculptuur in de Wartburg te Eisenach (1160 en later) en de St.-Jakobskerk in Regensburg (1160-1170 en later) en overeenkomsten met sculptuur uit de kloostergang van de St. Gereon in Keulen (1170 en later) en met de sculpturen uit de westbouw van de St. Bartholomeuskerk in Luik die rond 1187-1188 werd overkapt, kan de sculptuur in het Rolducse kloosterpand vanaf de jaren tachtig van de twaalfde eeuw

worden gedateerd. Het is al met al niet gemakkelijk deze groep sculpturen op haar merites te beoordelen. De negentiende-eeuwse opknappbeurt heeft de sculpturen geen goed gedaan; het beetje leven dat er waarschijnlijk wel was, is er destijds bij de meeste kapitelen hardhandig afgeschuurd. Illustratief is de vergelijking tussen het zesdelige kapiteel in het Bonnefantennmuseum en de negentiende-eeuwse kopie in het Rolducse kloosterpand.

- Noten
- 1 L. Augustus & J.T.J. Jamar, *Annales Rodenses. Kroniek van Kloosterrade. Tekst en vertaling*, Publicaties Rijksarchief Limburg nr. 3, Maastricht 1995.
 - 2 A.H. Diepen, *Die romanische Bauornamentik in Klosterrath und die nord-französische bauplastische Invasion am Maas und Niederrhein im letzten Drittel des XIIten Jahrhunderts*, Den Haag 1931.
 - 3 Diepen 1931, 15 and 126; W. Marres & J.J.F.W. van Agt, *De Nederlandse Monumenten voor Geschiedenis en Kunst, deel V, De provincie Zuid-Limburg, derde stuk: Zuid-Limburg uitgezonderd Maastricht*, 's Gravenhage 1962, 345 en 348; J.J.M. Timmers, *De Kunst van het Maasland I*, Assen 1971, 232; H.E. Kubach & A. Verbeek, *Romanische Baukunst an Rhein und Maas. Katalog der vorromanischen und romanischen Denkmäler*, Band I, Berlijn 1976, 470-471.
 - 4 Augustus en Jamar 1995, 162-163.
 - 5 Augustus en Jamar 1995, 170-171.
 - 6 De later heilig verklaarde Isfried werd in 1159 proost van de premonstratenzer abdijkerk van Jerichow. Van 1180 tot 1204 was hij bisschop van Ratzeburg. In 1190 wijdde hij het hoofdaltaar van de abdijkerk in Postel.
 - 7 Voor de latere bouwfasen cf. R. Corten & A.H.M. Ruyten, *Rolduc in Woord en Beeld. Geschiedenis der Abdij en der onderwijsinrichting*, Utrecht 1902; P.S. Everts, 'De gebouwen van Rolduc van 1843 tot 1943', in: J. Damens, H. Turlings en C. Coenen (red.), *Rolduc 1843-1943*, Kerkrade/Rolduc 1948, 88-128; Marres en Van Agt 1962, 316-320 en 342-348.
 - 8 Corten 1902, 115.
 - 9 N. Heyendal, 'Continuatio Annalium Rodensium', in: S.P. Ernst, *Histoire du Limbourg VII*, E. Lavallaye, Liège 1852, 118; H. Deutz, 'Gestalt- und Funktionswandel der Abteikirche in Klosterrath in nachmittelalterlicher Zeit', PSHAL 127, 1991, 49-68 en specifiek 52.
 - 10 Deutz 1991, 54.
 - 11 K. Hardering, *Die Abteikirche von Klosterrath. Baugeschichte und Bedeutung*, Clavis Kunsthistorische Monografieën deel XVIII, Utrecht/Alphen aan den Rijn 1998, 13.
 - 12 Corten 1902, 38-39; Everts 1948, 127 noot 19.
 - 13 Helaas vermeldt Corten niet wie de tekening maakte of waar deze te vinden zou zijn.
 - 14 Corten 1902, 38; Hardering 1998, 29.
 - 15 Diepen 1931, 15 and 126; Marres en Van Agt 1962, 345 en 348; Timmers 1971, 232; Kubach & Verbeek 1976, 470-471.
 - 16 Corten 1902, 99.
 - 17 E. Lavigne, *Kroniek van de abdij van Sint-Truiden. Deel I: 628-1138*, Maaslandse Monografieën 43, Leeuwarden/Maastricht 1986, 58-59, 99-100, 120, 130-132, 150-151 en 158-159; E. Lavigne *Kroniek van de Abdij van Sint-Truiden. Deel II: 1138-1558*, Leeuwarden/Maastricht, Maaslandse Monografieën 46, 1988, 14-15, 18-19, 30, 53-55 en 58.
 - 18 Zie hiervoor E. den Hartog, *Romanesque Sculpture in Maastricht*, Maastricht 2002.
 - 19 De datering van de Wartburg sculptuur is gebaseerd op dendro-chronologisch onderzoek dat in de jaren tachtig van de vorige eeuw werd uitgevoerd door Jährg en Möller, en later Eckstein, Eißing and Klein (cf. D. Eckstein et al., *Dendrochronologische Datierung der Wartburg und Aufbau einer Lokalchronologie für Eisenach/Thüringen*, Cologne 1992,

- 1-16. 1992, 1-16). Daaruit bleek dat het hout voor de kelders geveld werd in de winter van 1157-1158. Het hout van het plafond van de begane grond werd rond 1162 geveld en deze datering houdt men ook aan voor de eerste verdieping. De tweede verdieping zou een latere toevoeging zijn geweest, maar helaas werd hier geen dateerbaar hout gevonden. Echter, zo heel veel later kan dat niet zijn geweest omdat de stijl van de sculpturen in de loggia van de tweede verdieping niet wezenlijk anders is dan dat van de eerste verdieping (E. Badstübner, 'Zur Kapitellornamentik der ludowingischen Hauptburgen in Thüringen', *Wartburg-Jahrbuch* 1997, 1998, 18).
- 20 Ook deze sculpturen zijn gerestaureerd, bijgeschuurd of zelfs door nieuw vervangen. Echter, de nieuwe of gerestaureerde exemplaren zijn veelal in dezelfde stijl als het origineel bijgemaakt en kopieerden de oorspronkelijke ontwerpen. Wel vielen de nieuwe kapitelen gladder en steriel uit dan de originele Romaanse exemplaren.
- 21 M. Stocker, *Die Schottenkirche St. Jakob in Regensburg. Skulptur und stilistisches Umfeld*, Regensburger Studien und Quellen zur Kulturgeschichte 12, Regensburg 2001, 63.
- 22 Stocker 2001, 213-214.
- 23 RAL 17.23 onderwijsinstellingen van het derde Rolduc inv. nr. 41 nr. 78.
- 24 RAL 17.23 onderwijsinstellingen van het derde Rolduc inv. nr. 41 nr. 147.
- 25 Everts 1948, 127, noot 19.
- 26 P.J.H. Cuypers, 'Historique de la fondation de l'abbaye de Rolduc', *Revue de l'Art Chrétien* III, 1892, pp. 17-18, afbeeldingen 20, 21, 22, 23, 24 en 25.
- 27 Den Hartog 2002, 519-523.
- 28 RAL 17.23 Onderwijsinstellingen van het oude Rolduc inv. nr. 41.
- 29 B. Kaelble, 'Architekturfragmente aus dem ehemaligen Kreuzgang von St. Gereon, Köln', *Wallraf-Richartz Jahrbuch* LXII, 2001, 7 en afb. 3 op p. 10.
- 30 Kaelble 2001, 27-32.
- 31 Inventaris nr. 3026-711, cf. Den Hartog 2002, 522.
- 32 Rijksmuseum 11237; Inventaris Bonnefanten nr. 3026-710, cf. Den Hartog 2002, 521-522. In de catalogus staat abusievelijk vermeld dat het exemplaar in het Bonnefantenmuseum kleiner is dan dat te Rolduc.
- 33 Dit kapiteel is tegenwoordig op de verdieping van de westbouw opgesteld, maar kwam oorspronkelijk uit een van de twee westbouw galerijen. De recent geplaatste basementen werden allemaal gemaakt naar één van de vier oorspronkelijke basementen, die in origine allemaal verschillend waren. Dit is een curieuze gang van zaken die in een moderne restauratie eigenlijk niet mogelijk zou kunnen zijn.
- 34 P. Hoffsummer, D. Houbrechts & J. Eeckhout, 'Analyses dendrochronologiques et étude typologique des charpentes', in: *Etudes préalables à la restauration de l'église Saint-Barthélemy à Liège*, Dossier de la Commission Royale des Monuments, Sites et Fouilles 8, Liège 2001, 99-103.
- 35 Inventaris nr. 3026-64, cf. Den Hartog 2002, 521.
- 36 "Bij de verbouwing en restauratie van oksaal en toren in 1934 zijn op het oksaal in de gewelfvulling nog eenige brokstukken (vroeggotisch en romaans met hoekblad) aan 't licht gekomen en een fragm. van een romaans opschrift. Ze zijn met andere (ten deele nieuwe!) kapiteelen en basementen en een gewelfribfragment (oud koor?) door mij geplaatst in den "carcer". Een ander fragment (een vrij gaaf dubbelbasis met hoekblad en bijbehorend

kapiteel) en een ander idem met hoekblad (gevonden in den afval aan den keukenvijver, na afbraak der bascour gebouwen in 1925) is verdwenen, ondanks mijn pogingen om het te bewaren (afbeelding bij Diepen 1931, fig. 2 plaat LXXXIV", cf. RAL 17.23 Onderwijsinstellingen van het oude Rolduc, Map P.S. Everts 36).

- 37 Everts 1948, 127 note 19: "In de nieuwe verbindingsgang werden, dankzij de zorgen van Ir. L. Keuller, de oude romaanse kapitelen in 1876 bij het opgraven der funderingen in de noordelijke vleugel van Abt Dammerscheidt gevonden, weer aangebracht. Zo bleven deze behouden, terwijl andere stukken, die geen plaats kregen, tegelijk met later gevonden bouwfragmenten nog onlangs spoorloos zijn verdwenen."
- 38 Marres en Van Agt 1962, 348. Eén stuk lag gewoon in het Carré.
- 39 De andere drie Romaanse fragmenten zijn een deel van een abacus met centraal een vierdelig bloemmotief, een groot kapiteel van een donkere zwarte steen en een fragment van een klein basement met hoekspoor.
- 40 Kaelble 2001, catalogus nr. 33.
- 41 Dit kapiteel is overigens afkomstig van het kloosterpand van de St. Jakob in Regensburg.
- 42 Inventaris nr. 3026-26, cf. Den Hartog 2002, 523.
- 43 Den Hartog 2002, 523.
- 44 Het Tongerse kloosterpand werd vermoedelijk gebouwd tijdens het episcopaat van Hendrik van Leyen, bisschop van Luik van 1146 tot 1164. Van het Romaanse kloosterpand bleven slechts negen kapitelen bewaard, waarvan er tenminste één is samengesteld uit twee enkele kapitelen. De Tongerse kloosterpand sculptuur heeft nauwe banden met de oudste sculptuur in het Landgrafenhaus van de Wartburg bij Eisenach.